جیهانبینی و خەمسازی … هەرێم عوسمان

گەر دەپرسی من لەبەرچی کەم دەخۆم
من بە برسی قەط مەزانە، غەم دەخۆم
ئاوی سوێری چاو و باری تاڵی لێو
سوێر و تاڵی دەم دەم و ژەم ژەم دەخۆم
ئاوی کەوثەر نۆشی صوفی بێ کە من
ئاوی ئینسان، یەعنی ماچی دەم دەخۆم…
تاڵی بێ یارو دیار و تارو مار
عەلقەمی چی؟ ئەرقەمی چی؟ سەم دەخۆم
نەوعە ئینسانێ هەیە غەم قوتییە
من غەمی خۆم و غەمی عالەم دەخۆم
غەم دەڵێ: ‘نالی’ کە غەمخواریم نەکا
ناعیلاجم من بەنی ئادەم دەخۆم(296-298)
شادمانی بێ وەفایە، یاری تێری و مەستییە
یاری تەنگانەم غەمە با هەر غەمی خۆم، خۆم بخۆم(304)
***
(فاتیحە!) تەسخیرە شاری دڵ بە طابوری ئەلەم
موددەتێکی زۆرە پایتەختە لە بۆ خاقانی غەم(308)
***
منم سەرکردەتان بۆ لەشکری غەم
دەترسم بڕۆم، بشکێ سوپاتان(319)
***
ئەوا نیشانەیی مەرگم عەیانە
کە من غەرقی خەم و خوێن و زوخاوم(٢٩٤)

شیعر و خەم

لە سەرەتاوە بە هەندێک پرسیار لەسەر خەم بە گشتی و خەم لای نالی دەستپێدەکەم. لای شاعیر چۆن باسی خەم کراوە، هەڵوێستی بەرامبەر بە خەم چییە؟ ئایا لە خەم وەک شتێکی وجودی تێگەیشتووە یان خەمی رۆژانەیی؟ ل□ بەرئەوە لەسەرەتاوە لە پرسیارە گشتییەکانەوە دەستپێدەکەم هێدی هێدی بۆ پرسیارە تایبەتییەکان..

خەم چییە؟ ئایا خەم شتێکە، دەتوانین بیناسین و بیگرین و نیشانی

بدەین؟ خەم بۆ چییە؟ خەم لە کوێوە دێت؟ خەم بۆ کێیە؟ دەکرێت کێیە لە مر□ق زیاتر بێت؛ واتە خەم هی مرۆڤە و بۆ مرۆڤە یان بۆ بوونەوەرەکانی دیکەشە. گەر یەکێک لە نیشانەکانی خەم گریان بێت؛ گریانی ساوا لەسەرەتاوە نیشانەی لەدایکبوونێکی نوێی مرۆڤێ نییە، واتە مر□ق ل□گەڵ لەدایکبوونیشیدا خەم لەدایکدەبێت. ئەمە دەکرێت نالۆژیکی بێتەوە، بەڵام بێگومان خەم و بوونی مر□ق ئ□مئەوێتی یان یەکێکن و جیا نین.

بەسود وەرگرتن لە هایدیگەر دەتوانین بڵێین خەم و نیگەرانی پێشمەرجی بوونی مرۆڤن لەبوونی دابڕاونین(١٤٢). مر□ق ل□گەڵ هاتنە جیهاندا خەمیش لەگەڵدایە. بۆ تێگەیشتن لەبوونی خەم ناچارین لە بوونی مرۆڤدا بۆی بگەڕێین. وەکچۆن بۆ تێگەیشتن لە مردن ناچارین لە مرۆڤدا لێی تێبگەین تێگەیشتن لە خەمیش بەهامانجۆرە. بێگومان خەمیش جۆر و شێوەی جیاوازی هەیە؛ خەمی رۆژانەیی جیاوازە لە خەمی وجودی. خەم وەک مردنە، چۆن مردن دابڕاو نییە و ئەگەرێکی بەردەوامی بوونمانە، خەمیش بەردەوام ئامادەییەکی ئێستەیی و روو لە ئایندەیی هەیە؛ واتە وەک مردن ناکرێت رابردوونشین بێ؛ بەڵکو ئیستایەکی روو لە ئایندەیی هەیە(١٤٣). ل□ ب□ر□ئ□وە ئایا خەم وەک مردن دەکرێت ببەخشرێت لەبری یەکدی خەم بخۆین؟ وەک چۆن ناتوانین لەبری یەکدی بمرین دەتوانین لەبری یەکدی خەم بخۆین؛ خەمی خۆ خواردنە یان خەمی ئەویتر خواردنە؟

ئایا خەمی خەم دروستدەکرێت، یاخود خەم هەر هەیەو خۆی دەسەپێنێت؟ ئایا مر□ق د□توانێت خەم نەخوات؟ ئایا خواردنی خەم چییە؟ مادیبوونەوەی خەم لە چییەوە سەرچاوە دەگرێت؟ ئایا مادیکردنەوەی خەم جۆرێک لە خۆفریودان نییە، بەوەی ئێمە دەتوانین خەم نەهێڵین؛ خەم شیاوی نەهێشتنە؟ ئایا خەمخواردنیش بەجۆرێک پێویستیەک نییە، کە بەدەر لە خۆراک دەکرێت خواردنی خەمیش جۆرە تێربوونێک بێت، واتە مر□ق پ□ویستی بە تێربوونێکی دیکەی دەرونی و رۆحی و سۆزی هەبێت؟ ئایا کەس دەتوانێت خەمی کەس بخوات؟ بە خەم خواردنی ئەوان دەتوانرێت ئەوان لە خەم بێبەش بکرێن، یاخود ئەوان لە خەم بڕخسێن؟ ئایا خەم خودیە یاخود لە دەرەوە دێت؛ یان بوونێکی یەکگرتووانەی لەگەڵ مرۆڤدا هەیە؟ جیاوازی خەمی وجودی/ یەکێتی و لەگەڵ خەمی دەرەکی چییە؟

ئایا خەم تەنیا رووی وێرانە، نەرێنی و لەنێوبەرانەی هەیە، یاخود خەم پێگەیشتن و دروستکردن و گەورەبوونیشە؛ بە واتا خەم بواری بیرکردنەوەو ئەندێشەمان بۆ ناکاتەوە؟ بۆچی خەم روویەکی نەزانی

هەیە، ئایا ئەمە لەنەزانیمانەوە نییە خەم دەخۆین؟ دایکێک خەم دەخوات کە کوڕەکەی درەنگ دێتەوە، واتە لەگەڵ نەزانین و زانیندا خەم روونادات، گەر ئەوەی چاوەڕوانین بەدەمان نەبێت، خەم دەخۆین؟ ئایا خەم جۆرێک لە ئاگایی لاواز نییە؟
ئایا خەمی گشتی و خەمی تاک، یاخود خەمی کۆمەڵگەو خەمی تاکەکەس جیاواز نین؟ ئایا ئەم جۆرانەی خەم، خەمی زوو گەیشتن بە زانکۆ و دوانەکەوتن لەگەڵ خەمی شکستهێنان لە پرۆژەیەکی ئایندەیی خۆتدا جیاوازنین؟ ئایا خەم هەندێکجار بە رازیکردن و نەرمکردنی بەرامبەر نییە؟ خەم چۆن دەرەکی دەبێتەوە، جەستە دەتوانێت دەرخەرەوەی خەم بێت؟ چۆن بزانین کەسێک خەمی هەیە گەر دەرینەبڕێت؛ دەربڕینی خەم هاوخەمی و تێگەیشتن دەنێتە ئاراوە؟ خەمی نەبڕاوە چییە؟ ئایا شیعرەکانی نالی بەشێک نین لە خەمی بەردەوام و نەبڕاوە، کە نالی خۆی بە نیەتی نەهێشتنی خەم، خەمسازی دەکات؟ ئایا ئەمە ناوەندی دەرکەوتنی خەمین یاخود خەم بە بە ئەمەش دەتوانێت خۆی دەربخات؟ ئایا خەم وەک مردن ئەو درزە نییە، کە هەموو ساتێک بەرۆکی خەمان و ژیانمان دەگرێت؟ ئایا خەم بەشایەو کەلێنی وجودییە(بەزمانی لاکان ریاڵ) یاخود تەنیا تایبەتە بە کات و سەردەمێکەوە؟ ئایا خەم و ئەو کەلێنانەی دیکە بیرخەرەوەی ئەوە نین کە ئێمەی مرۆڤ ناکامڵین و ناتوانین خەم نەخۆین، نەمرین؟

ئایا بە خەمی لە زۆرباردا راڤەی بێباکی و گوێپێنەدانی بە ناکرێت؟ واتە لەرەوە خەمی هاوبەشیش جۆرێکی خەم نییە؟ ئایا مرۆڤی دڵڕەقیش، کە زۆرکات وەک تانە بەو مرۆڤانە دەگوترێن، کە بێباکن و گوایە خەم ناخۆن، بەڵام ئەوانەی گوایە خەم ناخۆن، خەمی خۆشیان ناخۆن؟ ئایا خەم هەڵوەستەو پێویستییە بە بێباک نەبوون، بە تایبەت بە مانەوە لە کۆمەڵگە رەمزیەکەدا؟ واتە خەم لە زۆر شوێندا بە پەرێشی یەکسان نییە؟
ئایا سەرجەمی دەسەڵات و ئایدۆلۆژیاکان بە نێوی بەرپرسیارێتی گشتی و مرۆڤدۆستییەوە لەسەر ئەوە دروستنەبوون، کە خەمبەرو ئازاربەرن؟ بەڵام ئایا هیچ ئایدۆلۆژیاو هێزێک دەتوانێت هەڵگری ئەم بەرپرسیارێتییە بێت؟ دەتوانن لەناوبەری ئەم هێزە وجودییە بن؟ دەسەڵاتەکان لەوە بێخەبەرن، کە خەم بەشایەکی هەرمانی وجودییە، گەر ئازارە گشتییەکانیش کەم بکەنەوە(کە بە خۆیان بەردەوام دەبنە سەرچاوەی ئازار) ئەوا خەم و ئازارە کەسییەکان ناتوانن لەنێوبەرن.
مرۆڤ لە ناکامڵی خۆیەوە خەمی کامڵبوون دەخوات، واتە بەشێکی خەم و نیگەرانیمان بە کامڵبوونە، چونکە مرۆڤ بوونەوەرێکی ناکامڵە. بەڵام نالی دەڵێت هەندێک لە مرۆڤەکان هێندە لاوازن نەک ناتوانن

هەنگاوی کامەبوون بنێین، بەڵکو لە هەنگاوی یەکەمدا خەم دەیانخوات‌و شکست دێنن.

واتە ڕێگەکە(ڕێگەی کامەبوون کە خەمە) دەیانخوات. بەڵام نالی جۆرە بانگەشەیەکی کامەبوون دەکات لەوەی ئەم ئەو ڕێگەیە دەخوات بە ئەوەی چیتر نەبێتە خواردەی باڵابوون و کامەبوون. ئایا بانگەشەی نالی بۆ خواردنی خەم جۆرێک لە ئایدیۆلۆژیا نییە؟ مامەڵەی نالی چ جیاوازییەکی لەگەڵ مامەڵەی ئەوان بۆ خەم هەیە؟ تێبینی دەکەین خەم لەگەڵ شاعیر دەدوێت، ئایا ئەمە پەیوەندییە یان مامەڵە؟ دەرخەری پەیوەندی وجودی نییە لەگەڵ خەمدا، لەبەرئەوە نالی، کە دەڵێت خەم دەخۆم، مەبەستی ئەوەیە ئەوان خەم دەیانخوات بە ئەوەی خەم بخۆن، هەربۆیە خەم برسیە؛ پێویستی بە کەسێکە بەڕاستی خەمی بخوات؟ وەک چۆن لای هایدیگەر ئەوان نامرن، لەبەرئەوەی مردن وەک بوونێکی وجودی خۆیان تێناگەن ئاواش خەم ناخۆن.

بەردەوام دەڵێن خەمی یەکدی دەخۆین؛ کەمترین جار گومان لەبووە بڵێت خەمی خەمە؟ واتە مامەڵەی شاعیر لەگەڵ خەم داماڵینی ئەو دەمامکانە لەڕووی خەم نییە، کە بەردەوام دەمامکی زمانی، سیاسی و ڕۆژانەیی دەدرێتە بەوەی خەم شتێکی دیارو ئاشکرایە؟ بەڵام لای شاعیر کە خەم دەدوێنێت، بە زمانهێنانی خەم دەرخەری لێکردنەوەی دەمامکەکانی خەم نییە، کە پێیدەدرێت؟ هاتنەگۆی خەم هەڵوەشاندنەوەی ئەو دیدگا خودپەرستە نییە کە بەردەوام لەبری هەموو شتەکان دەدوێین و بوار نادەینە شتەکان خۆیان بدوێن؟ بە واتایەکی دیکە هاتنەگۆی خەم دەرخەری ئەو ڕاستییە نییە کە تەنیا مرۆڤ دەتوانێت خەم بهێنێتە گۆ؛ ئەوەش دەیهێنێتە گۆ پەیوەندیەکی وجودیانەی لەگەڵ خەم کردووە بۆیە هاتووەتە گۆ.

ئایا گەر نالی مەبەستی ئەوە بێت کە خەڵک بە نان و پێویستی ڕۆژانە خەم دەخۆن، بەڵام نالی بە خەمی عالەم دەخوات، یاخود بە دەبێت خەم بە نالی بڵێت دەبێت خەمم بخۆیت دەنا من خەڵک دەخۆم، ئایا ئەمە سەلمێنەری ئەوە نییە، کە خەم برسیەو خەڵک دەخوات، نەک ئەوەی خەڵک بە پێویستی ڕۆژانەیان خەم بخۆن.
لەبەر ڕۆشنایی هەندێک لەم پرسیارو بیرۆکانەدا هەوڵدەدەم لەخوارەوە شیکاری هەندێک لەو شیعرانەی شاعیر بکەین؛ کە خەم بە چۆی تێیدا ئامادەیی هەیە.

جیاوازی ‘خەم’ و ‘غەم’
شاعیرانی کلاسیکی کورد بە کاریگەری زمان‌و ئەدەبیاتی دراوسێو

بە تایبەتی فارسی لەبری وشەی'خەم' 'غەم'یان بەکارهێناوە. بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە، کە 'خەم' بەکارنەهاتبێت، بەکارهاتووە، بەڵام بە مانای جیاواز لە خەفەت و دڵتەنگی، بەڵکو زیاتر بە مانا فارسییەکەی بەکارهاتووە. لە زمانی فارسیدا 'خەم' بە مانای پێچ و لولخواردن دێت. لە کاتێکدا 'غەم' کە ڕەچەڵەکی وشەکە بۆ زمانی عەرەبی دەگەڕێتەوە(١٤٤) مانای خەفەت دەگەیەنێت. لەبەرئەوە گرنگە خوێنەر لەوە تێبگات، کاتێک لە شیعری کلاسیکدا بەر ئەم دوو وشەیە دەکەوێت، دەبێت بزانێت ئەمانە هاومانا نین، بەڵکو دوو مانای جیاوازیان هەیە، لە کاتێکدا لە ئێستادا لە بەشێکی زۆری فەرهەنگە کوردییەکاندا وەک هاومانا بەکاردێن.

تێبینی دەکەین ئەم خەمەی ئێمە ئیستا دەینووسین، لای شاعیر(شاعیرانی کلاسیکیش) مانای پێچ و لولخواردنە؛ زیاتریش بۆ وێناکردنی زولف هاتووە. بەڵام 'غەم' مانای خەمو دڵتەنگی، خەفەت، مات، کەسەرو پەرێشان دێت. واتە لە فەرهەنگی شیعریی کلاسیکدا گەر خەم هات نابێت وەک خەفەت وەربگیرێت، هەروەک لە لێکدانەوەی دیوانەکەشدا خەم وەک لولخواردن هاتووە.

تایبەت بە شیعرەکانی نالی ئەوەی تێبینیم کردوە، لە یەک دێڕە شیعریدا، کە دەشێت بە هەڵە چاپکرابێت 'خەم' وەک 'غەم' هاتووە. لە کاتێکدا لە دیوانەکەدا (٢٥) جار 'غەم' هاتووە. هاوکات دەکرێت لە ڕاڤەکردندا پەیوەندی نێوان 'خەم-غەم' بدۆزینەوە، بەڵام لە بنەڕەتدا وەک مانا جیاوازن(١٤٥).
هاوکات وەک بە دواداچوونێکی ڕاگوزەر بۆ جیاوازی دەنگی (خ-غ)، کە ئایا دەکرێت دوو فۆنێم(دەنگ)ی جیاواز مامەڵەی لەگەڵ بکرێت؟ ئایا واتای جیاواز سازدەکەن و ناتوانن لە هەموو بارێکدا لەبری یەکدی بێن؟.

بۆ نموونە لەم وشانەدا ناکرێت لەبری یەکدی بێن.(دەخ، ساختە، ڕەخنە، بەخت، خواست، خستن، خەو. خەڵەمەش…) بەڵام بۆ (غ) کە دەنگ و وشەیەکی عەرەبییە و تێکەڵی زمانی کوردی بووەو بووەتە بەشێک لە زمانەکەمان دەتوانین (خ) لەبری دابنێین. (ئاغا، غوبار، بوغز، غەدر، بناغە، کاغەز، قۆلغان، نغرۆبوون، یاساغکردن قۆناغ، جوغز، قەرەداغ، غەریزە، سۆراغ، غەریب…) بەهۆکاری خەماڵەتی دەنگی /خ/وە ناتوانین لەو وشانەدا، کە /خ/ن بیگۆڕین بۆ /غ/. بەڵام تاڕادەیەکی زۆر دەکرێت /غ/ بۆ /خ/بگۆڕێت. بەڵام لە هەموو دۆخێکدا بۆ بۆچوونی خۆم پێموایە /غ/ بەهۆی زۆر تێکەڵبوونی بەزمان و فەرهەنگی کوردی شوێنی خۆی کردوەتەوە، ناکرێت بەڕەهایی بۆ ئەلۆفۆنی /خ/ دابنرێت،

کە هەندێک لە زمانناسەکان ئەم بۆچوونەیان هەیە(١٤٦). لەگەڵ ئەوەشدا بڕیاری ئەمە لای زمانناسەکانە، کە ئایا سەربەخۆن یاخود نا، بەڵام لەم کارەدا 'غەم' لە شیعرەکاندا وەک خۆی دەنووسمەوە، بەڵام لە شیکارییەکەدا وەک خەم نووسیومە.

دوو جۆر خەم

گەر دەپرسی من لەبەرچی کەم دەخۆم
من بە برسی قەط مەزانە، غەم دەخۆم
ئاوی سوێری چاو و باری تاڵی لەو
سوێر و تاڵی دەم دەم و ژەم ژەم دەخۆم…
ئاوی کەوثەر نۆشی صوفی بێ کە من
ئاوی ئینسان، یەعنی ماچی دەم دەخۆم…
تاڵی بێ یارو دیار و تارو مار
عەلقەمی چی؟ ئەرقەمی چی؟ سەم دەخۆم
نەوعە ئینسانێ هەیە غەم قوتییە
من غەمی خۆم و غەمی عالەم دەخۆم
غەم دەڵێ: 'نالی' کە غەمخواریم نەکا
ناعیلاجم من بەنی ئادەم دەخۆم

لە سەرەتاوە تێبینی دەکەین شاعیر مامەڵەیەکی جیاواز لەگەڵ خەمدا دەکات. ئەوەی پرسیاری لێدەکات، نیگەران و خەمبارە، چونکە کەم دەخوات(نیشاندانی جۆرێک لە هاوخەمییە). وەڵامی ئەو پرسە نیگەرانئامێزەی دەرخەری هاوخەمییەکی دیکەی گشتییە، واتە شاعیر هاوخەمی پرسی بە خەمی بۆ کەم دەخۆی بە هاوخەمییەکی گشتی دەداتەوە. ئەمەش دوو تێگەیشتنی جیاواز بۆ دیاردەی خەم لەم شیعرەدا. چونکە شاعیر خۆراکێکی دیکەی جیاواز لە خۆراکی ماددی هەیە، ئەو خۆراکە زیاتر دەخوات و تێریشی دەکات.

ئەمە لەلایەک روویەکی راستی کەسی خەمبارە، کە خەمی هەبوو کەم دەخوات. لێرەدا خەم بریتییە لە خۆراک(خەمی خۆراک). هاوکات لەپشت وەڵامەکەوە تێبینی ناڕەزایەتی لەم خۆراکە تایبەتە ناکرێت، بەڵکو لە خۆراکە ماددییەکە زیاتر شەیدایی و پێویستی نیشاندراوە. لێرەدا دەتوانین دوو جۆر مرۆڤ و دوو جۆر خەم دەستنیشان بکەین. مرۆڤێک خەمیی خۆراکی ماددییەتی، مرۆڤێکیش خەمی خۆراکی رۆحی یان خەمی خودی خەمی مرۆڤی هەیە. مرۆڤێ خەم و خۆراکی ماددی بۆ یەکە، مرۆڤێک خەم وەک خەم لا گرنگە. مرۆڤێک خەم دەیخوات، مرۆڤێک خەم دەخوات. لەبەرئەوە دوو مرۆڤی جیاوازن و بیرکردنەوەو تێگەیشتنی جیاوازیان هەیە. دەتوانین بڵێین ئەو مرۆڤەی خەم دەیخوات مرۆڤێکی رۆژانەییەو

تەنیا خەمی ڕۆژییەتی، لەبەرئەوە خەم خواردویەتی، بەڵام مرۆڤەکەی دیکە ڕۆژانەیی نییەو خاوەن جیهانبینیەکەو خەمی ڕۆژانە نەیکردووەتە پارو.

شاعیر لە دێڕی دووەمدا وەسفی ئەو جۆرە خۆراکەی دەیخوات 'سوێر و تاڵ' دەکات. ئەم سوێری و تاڵیە بریتییە لە ئاوی گریان. تێبینی دەکەین گەر مرۆڤی یەکەم، مرۆڤێکی لاواز بێت، ئەوا ئەم مرۆڤە گریاناویەش لاوازە، بەڵام ئەوەی وادەکات ئەم لاوازییە بڕەوێتەوە دێڕەکانی دواترە، کە شاعیر نیشانی دەدات بەهێزییە مرۆڤ ئازارو گریانی خۆی بکاتە خۆراک، ئەم ئازارو گریانە لای شاعیر لە ئاوی کەوسەر گرنگترە. هەرچەند لە لێکدانەوەکەی مەلا عبدولکریم و کوڕەکانیدا گومانیان لەو دوو نیوە دێڕە کردووە، کە هی نالی بێت چونکە'ئاوی ئینسان-ماچی دەم'هاتووە. بەڵام بۆ دڵنیایی دەبێت بڵێم لە لێکدانەوە سادەکەدا ئاوی ئینسان=گریان، ماچی دەم بریتییە لە هاتنەخوارەوەی گریان بۆ نێو دەم، شاعیر بە 'ماچی دەم' بۆ جوانکردنی ئازارەکەی گوزارشتی لێکردووە.

لێرەدا نامەوێت بۆ لێکدانەوەی شیعرەکە بچمە نێو بواری جیاوازەوە، بەڵکو زیاتر مەبەستمە لەم شیعرەدا لە خەم ڕابمێنم. بەڵام لەم دوو نیوە دێڕەدا

تاڵی بێ یارو دیار و تارو مار
عەلقەمی چی؟ ئەرقەمی چی؟ سەم دەخۆم

شاعیر بە وردی دەستنیشانی خەمەکەی، کە لەچییەوە هاتووە دەکات. تاڵی بێ یار-دیار.. شاعیر خەمی بێ یارو دوور لە نیشتمان دەخوات. بێگومان ئەم خەمە گەلێک گەورەترو فراوانترە لە خەمی ڕۆژانەیی و خەمی خۆراک پەیداکردن. شاعیر ستایشی ئەم خەمە گەورەیە دەکات و نایگۆڕێتەوە بە ئاوی کەوسەر. لێرەشدا زەمینە سازدەکات بۆ ئەوەی پەیوەندی لەگەڵ خەمدا بکات و بوار بۆ خەم بکاتەوە، تاوەکو خەم خۆی بدوێنێت. ئەمەش لەگەڵ خەمدا جۆرە هاوڕێیەتیەکە. بە واتایەکی دیکە یەکێتی یار و نیشتمان دەگۆڕێت بۆ یەکێتی لەگەڵ خەم وەک جێگر و پاشماوەیان. هاوکات ئەم خەمە گەورەیە دەتوانێت خەمە بچووکەکە هەڵگرێت، بەڵام خەمی بچوک ناتوانێت خەمی گەورە هەڵگرێت.

شاعیر لە بەرامبەر هاوخەمی کەمخواردندا، بواری ڕەخنەگرتن لەو جۆرە مرۆڤانە دەکاتەوە، کە خەمی مرۆڤیان نییەو تەنیا خەمی خۆراکیانە. یاخود ئاوی کەوسەر دەکرێت جگە لە ڕووە مادییەکەی وەک دابڕانی سۆفی لە ژیانی مرۆڤ بێت، کە تەنیا خەمی بەدەستهێنانی ئاوی کەوسەریەتی

و بیری لای مر□ق نیی□و خ□می مر□ق ناخوات، بەڵکو خەمی ئاوێکی بان زەمینی هەیە؛ لە کاتێکدا ئاوی گریانی مر□ق گرنگتر و نزیکترە. شاعیر لەسەر زەویەو خەمی یارو نیشتمانی هەیە، واتە وەک جۆرە هەڵوێستێک ل□ بەرامبەر سۆفیاندا، کە خەریکی ژیانی دنیاو ئازارەکانی مر□ق نین.

خەم دەدوێت

نەوعە ئینسانێ هەیە غەم قوتییە

من غەمی خۆم و غەمی عالەم دەخۆم

غەم دەڵێ: ‘نالی’ کە غەمخواریم نەکا

ناعیلاجم من بەنی ئادەم دەخۆم

ئەم بەشەی شیعرەکە گەلێک گرنگە. ئەوەی گرنگە لەم شیعرەدا ئیرادەی هێنانەگۆی خەمە، یاخود زەمینەسازکردنە بۆ دواندنی خەم. شاعیر لە دێڕی یەکەمدا باسی جۆری ئەو مر□قانە دەکاتل کە خەم خواردونی. دێڕی دووەم باسی خۆی دەکات، کە چۆن خەمی خۆی و خەمی هەموو خەڵکیش دەخوات. وەک لێکدانەوەیەکی وجودی بۆ خەم، ئەم شیعرە چەند راستییەکمان پێدەڵێت.

یەکەم خەم بوونی هەیە، بوونەکەشی هەستیارانەیە. دەتوانین لەگەڵ خەم بدوێین، بەڵام خەم لەگەڵ کێ دەدوێت؟ شاعیر لە دێڕی یەکەمدا تانە لەو کەسانە دەگرێت، کە مامەڵەیان لەگەڵ خەم مامەڵەیەکی وجودیانە نییەو ‘ڕق’یان لە خەمەو دژی خەمن بیانتوانیایە دەیانکوشت. بێگومان خەم لەگەڵ ئەم جۆرە مر□قانە ناتوانێت بدوێت. بەڵام شاعیر پەیوەندییەکی وجودی لەگەڵ خەم دەگرێت، کاتێک خەمی خۆی و خەمی عالەم دەخوات. بێگومان ئەم خەم خواردنە، لە خەمخواردنی خەڵک جیاوازە. ئەو خەڵکە خەمی بچوک دەخۆن، لەبەرئەوە تێگەیشتنیشیان بۆ خەم بچوکە، بەڵام شاعیر خەمی گەورە دەخوات، تێگەیشتنیشی بۆ خەم گەورەیە. واتە خەڵکی خەمیان بۆ ژیانی رۆژانەیان دەوێت چۆن ژیانیان بەڕێبکەن و پارەو خواردن دەستبخەن، یاخود سۆفی خەمی دنیایەکی دیکەو ئاوی کەوسەریەتی؛ بەڵام شاعیر ئەم جۆرە خەمە ناخوات.

لەبەرئەوە پەیوەندی لەگەڵ خەم پەیوەندیەکی کاڵائامێز نیە، بەڵکو پەیوەندیەکی وجودیانەیە. ئەوان خەمیان پێویستە بۆ ئەوەی دژی خەم بووەستن، خەمیانە ئەوکاتەی نانیان دەستناکەوێت، گەر نانیان هەبوو خەمیان ناوێت؛ سۆفیش خەمی ئاوی کەوسەریەتی و ئاوی گریان و ژیانی خەمی لەبیرکردووە(ئەوان بیر لەوە ناکەنەوە خەمیش پێویستی بە

ئەوانە) بەڵام شاعیر خەمی خەم دەخوات. ئەم پەیوەندیە وجودیە لەگەڵ خەم بوار دەداتە خەم بدوێت و خۆی بەیانبکات. هاتنەگۆی خەم دەرخەری پەیوەندی وجودیە لەگەڵ خەم. خەم لە هاتنەگۆیدا دەریدەخات؛ کە بۆچی خەم خەڵکی دەخوات؟ خەم دەڵێت خەڵکی هەر بیر لە خۆیان دەکەنەوەو هەرگیز بیر لە خەم ناکەنەوە، ئەوکاتەی نانیان دەستکەوت ئیدی خەمیان لەبیر دەچێت، نازانن خەمیش پێویستی بە کەسێکە خەمی بخوات و هاودەمی بێت. لێرەوەیە هاودەمی خەم ئیدی لەوە دەردەچێت خەم ناشیرین بێت.

بە واتایەکی دیکە ئەم سیمابەخشینە بە خەم و جوانکردنی لای نالی و ناشیرنی لای ئەوان، پەیوەندی بە جیهانبینی و مامەڵەو پەیوەندییەوە هەیە، نەک ئەوەی خۆی لە خۆیدا وابێت. بۆ نمونە کاتێک من هاوڕێیەکم هەیە، ناشیرنی روخساری ئەو کاریگەری لەسەر خۆشەویستیم بۆی نییەو بگرە بیر لەوەشناکەمەوە، بەڵام کەسانێک، کە هاوڕێی هاوڕێکەم نین سەرنجی روخساری دەدەن و بڕیار لە هاوڕێکەم دەدەن، وەک چۆن حەبیبەی لای نالی بە نالی خەڵ و قیچی تەنیا لە چاوی ئەوانیترەوەیەو لای نالی ئەمە جوانییە نەک ناشیرینی، ئەوانیش سەرنجی خەڵی دەدەن، دەنا بە نالی جێگەی سەرنج نییە. خەڵکیش بێئەوەی خەم بناسن رقیان لێیەتی، بەڵام نالی بەهۆی هاوڕێی خەمەوە دەیلاوێنێتەوەو خەمی دەخوات.

پەنا بردنی خەم بۆ شاعیر دەرخەری ئەو روانینە وجودییە، کە شاعیر وەک کەرەسەو ئامێر مامەڵە لەگەڵ وجوددا ناکات. واتە پەیوەندی لەگەڵ خەم مامەڵەکردنێکی ئایدۆلۆژیانە نیە، بەو مانایەی تەنیا رووی شتەکان بۆ مرۆڤ و لەپێناو مرۆڤدا ببینێت. هاوکات هەستی بوونیش دەکات، هەستکردن بە بوون گوێلێگرتنێ لە خەم؛ تا خۆی بەیانبکات.

لای خەڵکی کە تەنیا خەمی رۆژانەیانەو مامەڵەی ئایدۆلۆژی و رۆژانەیی لەگەڵ خەمدا دەکەن تەنیا لە چاوی خۆیانەوە سەیری خەم دەکەن؛ بەڵام لێرەدا لە چاوی خەمەوە سەیری خەم و مرۆڤ کراوە. واتە گەر فینۆمینۆلۆژیانە بڵێین جۆرە کەوانەکردنەوەیەکە بۆ ئەو بیرکردنەوەو وێنانەی بۆ خەم هەیە، لایاندەبات و بوار بۆ خەم دەکاتەوە خۆی دەربخات. خەم لێرەدا خۆی بەیاندەکات و دەڵێت منیش برسیم و پێویستم بە کەسێکە خەمم بخوات. واتە ئەو روانینە ئایدۆلۆژیەی هەیە فەرامۆشکراوە کە تەنیا بەچاوی خۆمان خەم وێنا بکەین و ئەویتر لەبەرژەوەندی خۆمان بەکاربهێنین. نالی خەمی بیستووە، گوێی بۆ خەم گرتووە تا خۆی بەیانبکات نەک ئەوەی ئەو

روانینی خۆی بەسەر خەمدا بسەپێنێت. لێرەوە پێموایە ئەم روانینە پێشمەرج و ئایدۆلۆژیایە بۆ دنیا و شتەکان بووەتە هۆکاری دەرنەکەوتنی رووی راستی دیاردەکان. چونکە کاتێک دیاردەکان بە تێگەیشتنی ئایدۆلۆژیا و پێشینە بارگاوی دەبن‌و بواری ئازادانەی خۆدەرخستنیان لێدادەخرێت ئیدی رووی راستی خۆیان دەرناخەن.

کاتێک خەم دەبێتە کەرەسەو هۆکارێک بۆ تێپەڕکردنی هەستی ناخۆشی و برسێتی و مامەڵەی دوژمنکارانەی لەگەڵ دەکرێت(خەم لە ژیانی ڕۆژانەدا ئەو شتەیە؛ کە دەبێت لەناویبەرین) ئەوکات خەم بەڕاستی دەبێتە دوژمن، بەڵام کاتێک بواری ئازادانە بۆ خەم دەکرێتەوە چیدی خەم دوژمن نییەو دەکرێت خەم بەرهەمهێن و هاوسۆزی بێت. لەم پەیوەندییەدا لەگەڵ خەم، خەم راستیەک بەیاندەکات کاتێک دەڵێت 'ناعیلاجم من بەنی ئادەم دەخۆم' لێرەدا 'ناچاری' مەبەست ئەوەیە، کە خەڵک خۆیان بە دوژمنایەتی من وادەزانن من لەناو دەبەن؛ نازانن ئەم دوژمنایەتیێ هۆکاری خەمێ بۆیان.

واتە کاتێک خەڵک من بە دوژمنی خۆیان دەزانن و لەخۆیانم دوور دەخەنەوە، زیاتر من زیاتر دەبمە دوژمنیان نەک لەبەرئەوەی بەڕاستی من حەز بە دوژمنایەتیان دەکەم، بەڵکو ئەوان وەک خۆیان لەبیر کردووە کە خەم بەشێکی دانەبڕاوی خۆیانەو دوژمنایەتی لەگەڵ خۆیان دەکەن؛ دوژمنایەتی من دوژمنایەتی خۆیانە. هێنانەگۆی خەم، من خەمی خۆم و خەمی عالەم دەخۆم لێرەدایە، کە خەم دەڵێت نالی بەڕاستی تۆ مادام خەم بە دانەبڕاو لەبوونی خۆت دەزانیت، ئەوا تەنیا تۆیت دەتوانیت خەمی من بخۆیتخەڵکی من بە دوژمنی خۆیان دەزانن و ناتوانن لەوە تێبگەین، خەم هی خۆیانەو لە دەرەوەی خۆیان نییە(خۆم بۆ خۆم، دەکرێت بۆخۆمی بێت، چونکە نالی هیچکام لەو خۆمانەی نییە، کە ئەوانیتر هەیانە). پێموایە ئەم خوێندنەوەیە زیاتر بوونخوازانەیەو لە خوارەوەش هەوڵدەدەم خوێندنەوەی جیاوازی بۆ بکەم.

دەشتوانین جیاواز و تێهەڵکیش لە خوێندنەوەکەی سەرەوە ئەم خوێندنەوەیەشی بۆ بکەین. لەم شیعرەدا نالی وەک مرۆڤدۆستو موسا، کە خۆی لەبری گشت قوربانی دەکات، نیشان دەدات. لە دێڕی یەکەمدا باسی ئەو خەڵکە دەکات، کە بەناوی خەمخواردنەوە تەنیا هەڵپەی نان و ئاویانەو بیر لەکەسی دیکە ناکەنەوەو بەردەوامیش دەڵێن خەمی یەکدی دەخۆین و دڵسۆزی یەکدین؛ بەڵام تەنیا بیریان لای خۆیانەو بەس. نالی دەڵێت من جگە لەوەی خەمی خۆممە خەمی خەڵکیشمە. بۆ ئەوەی راستی خەمخۆریەکەی بسەلمێنێت خەم دەهێنێتە گۆ، خەمیش

پشتڕاستی خەمخواری نالی بۆ خەڵکی دەکات و دەڵێت خەڵکینە گەر نالی نەبێت من هەمووتان دەخۆم، بەڵام ئەوە نالی وەک موسا یان قازی محەمەد، لەبری گشت خۆی کردە قوربانی ئەویش خۆی دەکاتە قوربانی ئێوەو من دەخوات بۆ ئەوەی ئێوە لە دەست من رزگارتان بێت(واتێ کاتێک شاعیر خودی خۆم دێخوات ئیدی خۆم بوونی نامێنێت). شاعیر بۆ ئەوەی ئەم خۆباڵاکردنەی خۆی بشارێتەوە 'خەم' خۆی هێناوەتەگۆ، تاوەکو لە دەمی ئەوەوە دڵسۆزی و خەمخواری خۆی نیشانبدات.

بەڵام لێرەدا پێموایە مامەڵەکردنە لەگەڵ خەم مامەڵەکردنێکی ئایدیالۆژیانەیەو خەم ناکرێت لەبری یەکدی بخورێت. بەڵکو هەریەکەو خەمی خۆی دەخوات، دەکرێت نیگەران و دڵمان لای یەکدی بێت و خەمی یەکدی بخۆین، بەڵام ئەمە مانای رزگارکردنی بەرامبەر لە خەم نییە، بەڵکو مانای دڵسۆزی و هاوبەشیکردنە. ئەمەش ئەو راستییە ناشارێتەوە، کە بەم هاوبەشیکردنە خەم لەناونابرێت، چونکە لەناوبردنی خەم یەکسانە بە لەناوبردنی خۆمان. واتە گەر لێرەدا نالی خەمی خەڵکی لەناوبردێت ئەوا وەک ئەوەیە خەڵکی لەناوبردبێت. لەبەرئەوەی ئەوە سازکردن و بڵاوکردنەوەی وەهمە بە خەڵک بڵێیت من خەمتان لەناودەبەم، لەناوبردنی خەم لەناوبردنی وجودیانە. بەڵام دەکرێت وەک ئەدۆرنۆ پێیوایە شیعری لیریکی، کە خودییە، هاوکات توانای گەردونیەتی هەیە. لێرەشدا شاعیر لە خەمی خودی خۆیەوە بۆ خەمی عالەم دەچێت، بەڵام خەڵکی لەسنوری خەمی خودیدا گیردەکەن و ناتوانن گەردونی ببنەوە(١٤٧).

بێگومان کاتێک خەم وەک بەشێکی وجودی دانەبڕاو مامەڵەی لەگەڵدا دەکەین، تێدەگەین خەم لە کوێوە دێت و دەرەکی نییە، ناوەکیەو دەرەکی دەبێتەوە. چونکە مرۆڤ بوونێکی خەماوی هەیە، ئەم تایبەتمەندیەی مرۆڤ وادەکات خەمی خۆیان و یەکدی بخۆن. مرۆڤ لەگەڵ مرۆڤ و شتەکاندا دەژی و لێیان دابڕاو نییەو خەمیان دەخوات و نیگەرانیانە. گەر مرۆڤ بوونێکی خەماوی نەبێت ناتوانێت نیگەران و خەمی ئەوانیترو شتەکانی دیکە نەخوات. لێرەوەیە شاعیر لەوە تێگەیشتووە کە خەم بوونی ئەوەو دابڕاو نییە لێی بۆیە خەمیان دەخوات.

هاوڕێیەتی خەم

شادمانی بێ وەفایە، یاری تێری و مەستییە
یاری تەنگانەم غەمە با هەر غەمی خۆم، خۆم بخۆم

لێرەدا باشتر وێنەی خەم ڕووندەبێتەوە، کاتێک بەرامبەر خەم، شادی دەهێنێت. شاعیر جیاوازی خەم و شادی نیشاندەدات. شادی بۆ شاعیر بێ وەفایە. بێ وەفا بریتییە لەوەی هاودەمی نییەو لێی هەڵدێت. یاخود شادی هاودەمی تێری و مەستیە، خەڵکی کاتێک تێردەبن شادو مەستدەبنو خەم لەبیر دەکەن، بەڵام خەم وەفادارە. جگەلەوەی دەتوانین خوێندنەوەیەکی ڕوشتیانە بۆ خەم و شادی بکەین، کە خەم ڕەوشتدارو شادی بێ ڕەوشتە لەبەرئەوەی بێوەفایە. کەسی بێوەفا و خیانەتکار ئەوەیە پەیمانی دۆستایەتی دەشکێنێت.

هاوکات دەشتوانین بە مامەڵە بوونخوازییەکە بڵێین شاعیر ڕاستە شادمانی بە بێوەفا نیشاندەدات، بەڵام ئەوەشی دەرخستووە، کە گەر خەم بوونێکی دانەبڕاوو وجوی هەبێت، ئەوا شادیش بەهەمانشێوەیە، بەڵام دۆخی ژیان بەجۆرێکە کە خەم وەفادارو شادی بێوەفایە، یاخود خەم بەردەوام ئامادەیەو شادی نائامادە(دیوێ ڕۆشبینیێ وجودیێکێ زێقکراوێ تێوێ). هاوکات شاعیر وەک دۆست و یار مامەڵە لەگەڵ خەم دەکات.

هەروەها خاڵێکی جەوهەری ئەوەیە خەمی خۆی، خۆی دەیخوات. واتە لێرەدا ئەوە دەرخراوە کە خۆم دەتوانم خەمی خۆم بخۆم کەس ناتوانێت خەمی من بخوات. تێبینی بکەین لە پشت واتای شیعرەکەوە ئەو واتا نەرێنیەی خەم تێکشکێنراوە، شاعیر لە دێڕی یەکەمدا سەرزەنشتی شادی دەکات و بە بێوەفا دایدەنێت. هاوکات هاوڕێ بە تێری و مەستی دەیهێنێت، کە شاعیر دژی تێرییەو مەیلی بێشایی هەیە. هەروەها شادی ناتوانێت خۆی بناسێت؛ چونکە لەگەڵ مەستیدا تێکەڵە. بەڵام خەم یارو هاودەمە، نەک لە خۆشیدا، بەڵکو لە تەنگانەشدا لێمدورناکەوێتەوە. هەروەک دەیەوێت بڵێیت لەگەڵ خەم بوون یەکسانە بە هۆشیاری نەک مەستی. لێرەدایە خەم تەنیا ڕووکاری نەرێی نییەو وەفاو بەدەنگەوەهاتنی هەیە. کەلتووری کورد لەزۆر باردا دژی سەگە، بەڵام کاتێک وەفا دەدرێتە پاڵ سەگ، ئەو ڕووە ناشیرینەی ناهێڵێت، لێرەشدا وەفاداری خەم نەهێشتنی ڕووە نەرێنیەکەی خەمە. هاوکات لە شیعرەکەدا جۆرە کەسایەتیەکی دڵسۆز بە خەم بەخشراوە.

*ـــ ئەمە بەشێکە لە کتێبێک لەبارەی نالییەوە، لەبەرئەوەیە کە لیستی سەرچاوەکان لێرەدا نییە..